

TABIATDAGI EKOLOGIK BOG'LANISHLAR HAQIDAGI MA'LUMOTLARNI SHAKLLANTIRISH

Xalmatov Misliddin Muxammadovich

University of economics and

"Maktabgacha ta'lim" kafedrası

kafedrası v.b.dotsenti, biologiya

fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (Ph.D)

E-mail: mr.kholmatov1986@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20604106>

Annotatsiya:

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Ekologik bog'lanishlarning mazmun-mohiyati, tabiatdagi tirik va jonsiz tabiat o'rtasidagi o'zaro aloqalar, o'simliklar, hayvonlar va inson faoliyati bilan bog'liq ekologik munosabatlarning pedagogik ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik bog'lanishlarni o'rgatishda kuzatish, suhbat, ekskursiya, tajriba va didaktik o'yinlardan foydalanishning samaradorligi ochib berilgan. Tadqiqot natijalari bolalarda ekologik tafakkur va ekologik madaniyatni rivojlantirishda ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlarning muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ekologik bog'lanishlar, ekologik tarbiya, maktabgacha ta'lim, ekologik madaniyat, tabiat, o'simliklar, hayvonlar, ekologik ong, kuzatish.

Abstract:

This article discusses the theoretical and methodological foundations of developing preschool children's understanding of ecological relationships in nature. The essence of ecological interactions, relationships between living and non-living components of nature, and the pedagogical significance of environmental connections among plants, animals, and human activities are analyzed. The effectiveness of observation, conversation, excursions, experiments, and didactic games in teaching ecological relationships is also highlighted. The study concludes that knowledge about ecological relationships plays a significant role in the development of environmental thinking and ecological culture among preschool children.

Keywords: ecological relationships, environmental education, preschool education, ecological culture, nature, plants, animals, ecological awareness, observation.

Kirish. Bugungi kunda ekologik muammolarning kuchayib borishi yosh avlodni ekologik madaniyat ruhida tarbiyalash zaruratini yanada oshirmoqda. Inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning uyg'unligini ta'minlash ekologik ta'lim va tarbiyaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiat haqidagi boshlang'ich bilimlarni shakllantirish, ularni ekologik jihatdan savodli qilib tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar atrof-muhit hodisalariga katta qiziqish bilan qaraydilar. Ular o'simliklarning o'sishi, hayvonlarning yashashi, fasllarning almashinuvi va ob-havo o'zgarishlarini kuzatish orqali tabiatdagi o'zaro bog'liqliklarni tushunishga harakat qiladilar. Shu sababli bolalarda tabiatdagi ekologik bog'lanishlar haqidagi tasavvurlarni shakllantirish ekologik ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlar bolalarga tabiatdagi barcha mavjudotlar bir-biri bilan chambarchas bog'langanligini anglashga yordam beradi. Bu esa tabiatga ehtiyotkorona

munosabatni shakllantirish va ekologik mas’uliyatni rivojlantirish uchun mustahkam asos bo’lib xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Ekologik tarbiya va ekologik ta’lim masalalari ko’plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. S.N. Nikolaeva ekologik tarbiyani bolalarda tabiat haqidagi yaxlit tasavvurlarni shakllantirish jarayoni sifatida izohlaydi. Uning fikricha, ekologik bog’lanishlarni tushunish ekologik madaniyatning asosiy tarkibiy qismidir.

L.S. Vygotskiy va J. Piaget bolalarda atrof-muhit haqidagi bilimlarning shakllanishi bilish faoliyati va amaliy tajribalar orqali rivojlanishini ta’kidlaganlar. M. Montessori esa bolalarni tabiat bilan bevosita muloqotga jalb etish orqali ekologik tushunchalarni samarali shakllantirish mumkinligini asoslab bergan.

O’zbekistonlik olimlardan F.R. Qodirova, Sh.A. Sodiqova va N.M. Qayumova maktabgacha ta’lim jarayonida ekologik tarbiya va tabiat bilan tanishtirish metodikasini ishlab chiqqanlar.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda ilmiy-pedagogik manbalarni tahlil qilish, umumlashtirish, qiyosiy taqqoslash va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik bog’lanishlar haqidagi bilimlarni shakllantirish bo’yicha mavjud metodik yondashuvlar o’rganildi va tahlil qilindi.

Ekologik bog’lanishlar tushunchasi va uning mohiyati

Ekologik bog’lanishlar tabiatdagi barcha tirik va jonsiz komponentlar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni ifodalaydi. Tabiatda hech bir organizm alohida holda yashamaydi. Har bir o’simlik, hayvon va mikroorganizm yashash muhiti bilan uzviy bog’liqdir.

Ekologik bog’lanishlar quyidagi turlarga bo’linadi:

- tirik va jonsiz tabiat o’rtasidagi bog’lanishlar;
- o’simliklar va hayvonlar o’rtasidagi bog’lanishlar;
- organizmlarning yashash muhiti bilan bog’liqligi;
- inson va tabiat o’rtasidagi ekologik munosabatlar.

Bolalarda ushbu bog’lanishlar haqidagi tasavvurlarni shakllantirish ekologik tafakkurni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Tirik va jonsiz tabiat o’rtasidagi bog’lanishlarni o’rgatish

Maktabgacha yoshdagi bolalarga tirik organizmlarning yashashi uchun suv, havo, quyosh nuri va tuproq zarurligini tushuntirish ekologik ta’limning dastlabki bosqichi hisoblanadi.

Masalan, bolalar bilan gullarni kuzatish jarayonida o’simliklarning o’sishi uchun suv va quyosh nuri kerakligi amaliy misollar orqali ko’rsatiladi. Tajribalar yordamida suv berilmagan o’simlikning so’lishi kuzatiladi va sabab-oqibat bog’lanishi tushuntiriladi.

Bunday mashg’ulotlar bolalarda tabiat hodisalarini tahlil qilish va xulosalar chiqarish ko’nikmalarini rivojlantiradi.

O’simliklar va hayvonlar o’rtasidagi ekologik bog’lanishlar

Ekologik bog’lanishlarning muhim turlaridan biri o’simliklar va hayvonlar o’rtasidagi munosabatlardir. Bolalarga hayvonlar o’simliklar bilan oziqlanishi, ayrim hayvonlar esa boshqa hayvonlarni iste’mol qilishi haqida sodda tushunchalar beriladi.

Masalan:

- qushlar daraxtlarda in quradi;
- asalarilar gullardan nektar yig’adi;
- quyonlar o’t-o’lanlar bilan oziqlanadi;

- ayrim hayvonlar urug'larni tarqatishda ishtirok etadi.

Bu bilimlar bolalarda tabiatdagi muvozanat va o'zaro bog'liqlik haqidagi tasavvurlarni rivojlantiradi.

Inson va tabiat o'rtasidagi ekologik bog'lanishlar

Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish uchun inson va tabiat o'rtasidagi bog'lanishlarni tushuntirish alohida ahamiyatga ega.

Bolalarga:

- daraxtlarning havoni tozalashi;
- suvning inson hayotidagi ahamiyati;
- hayvonlarni asrash zarurligi;
- chiqindilarni tabiatga tashlamaslik kerakligi

haqida tushunchalar beriladi.

Shuningdek, insonning noto'g'ri faoliyati tabiatga zarar yetkazishi mumkinligi sodda misollar asosida tushuntiriladi.

Ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlarni shakllantirish metodlari

Kuzatish metodi

Kuzatish ekologik bog'lanishlarni o'rgatishning eng samarali metodlaridan biri hisoblanadi. Bolalar tabiatdagi o'zgarishlarni kuzatish orqali o'zaro aloqalarni tushunib boradilar.

Suhbat metodi

Suhbat jarayonida bolalarning kuzatishlari tahlil qilinadi va umumlashtiriladi.

Ekskursiyalar

Bog', xiyobon, issiqxona yoki tabiat qo'yniga uyushtirilgan ekskursiyalar ekologik bog'lanishlarni amaliy tarzda o'rganishga imkon yaratadi.

Tajriba metodi

Oddiy tajribalar yordamida o'simliklarning suv va yorug'likka ehtiyoji, havo va tuproqning ahamiyati tushuntiriladi.

Didaktik o'yinlar

Ekologik mazmundagi o'yinlar bolalarda tabiat hodisalariga qiziqishni oshiradi va bilimlarni mustahkamlaydi.

Ekologik bog'lanishlarni shakllantirishda tarbiyachining roli

Tarbiyachi ekologik ta'lim jarayonining asosiy tashkilotchisi hisoblanadi. U:

- bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga oladi;
- ekologik bilimlarni tizimli ravishda beradi;
- kuzatish va tajribalarni tashkil etadi;
- bolalarda tabiatga mehr va mas'uliyat hissini shakllantiradi;
- ekologik madaniyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyatlarni tashkil etadi.

Tarbiyachining kasbiy mahorati ekologik ta'lim samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Natijalar va muhokama

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ekologik bog'lanishlar haqidagi bilimlar bolalarda ekologik tafakkur va ekologik ongni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tabiatdagi sabab-oqibat munosabatlarini tushungan bolalar tabiatga nisbatan ehtiyotkorroq munosabatda bo'ladilar.

Mashg'ulotlarda kuzatish, ekskursiya va tajribalardan muntazam foydalanish ekologik tushunchalarni samarali o'zlashtirish imkonini beradi. Natijada bolalarda tabiatni asrash va ekologik muammolarga befarq bo'lmaslik kabi ijobiy sifatlar shakllanadi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatdagi ekologik bog‘lanishlar haqidagi ma’lumotlarni shakllantirish ekologik tarbiyaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ekologik bog‘lanishlarni o‘rgatish bolalarda tabiatning yaxlit tizim ekanligi haqidagi tushunchalarni rivojlantiradi, ekologik tafakkur va ekologik madaniyatning shakllanishiga xizmat qiladi.

Kuzatishlar, ekskursiyalar, tajribalar va didaktik o‘yinlardan foydalanish ekologik bilimlarni samarali o‘zlashtirish imkonini beradi. Kelgusida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik bog‘lanishlarni o‘rgatishga qaratilgan innovatsion metod va texnologiyalarni keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., A‘zamova M.N. *Maktabgacha pedagogika*. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2019.
2. Sodiqova Sh.A. *Maktabgacha pedagogika*. – Toshkent: Tafakkur sarchashmalari, 2013.
3. Qayumova N.M. *Maktabgacha pedagogika*. – Toshkent: TDPU, 2013.
4. Hasanboyeva O.U. *Pedagogika nazariyasi va tarixi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Nikolaeva S.N. *Ekologicheskoye vospitaniye doshkolnikov*. – Moskva: Akademiya, 2019.
6. Veretennikova S.A. *Oznakomlenie doshkolnikov s prirodoy*. – Moskva: Prosveshcheniye, 2018.
7. Poddyakov N.N. *Razvitie poznavatelnoy aktivnosti doshkolnikov*. – Moskva: Akademiya, 2017.
8. Vygotskiy L.S. *Pedagogicheskaya psixologiya*. – Moskva: AST, 2019.
9. Montessori M. *The Absorbent Mind*. – New York, 2015.
10. Piaget J. *The Child and Reality*. – London: Routledge, 2018.
11. Odum E.P. *Fundamentals of Ecology*. – Philadelphia: Saunders, 2017.
12. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
13. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. *Ilk qadam davlat o‘quv dasturi*. – Toshkent, 2022.
14. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. – Paris, 2020.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ekologik ta’lim va tarbiyaga oid farmon va qarorlari.